

تجارت دریایی خلیج فارس از دوره باستان تا اشکانیان

حسین مالکی لوطکی^۱

چکیده

خلیج فارس به عنوان دریایی آزاد و یک شاهراه تجاری از دیرباز اهمیت داشته و مورد توجه ایرانیان بوده است. مدارک باستان‌شناسی نیز نشان می‌دهد ایرانیان تجارب بسیار زیادی در دریانوردی و تجارت دریایی داشته‌اند. تجارب و مهارت ایرانیان و اهمیت خلیج فارس از لحاظ ارتباط به آب‌های آزاد باعث برجسته شدن این منطقه در بین حکومت‌های تشکیل شده در ایران باستان بوده است. در دوران باستان و در زمان ایلامیان در این منطقه تجارت انجام می‌شده است. با روی کار آمدن هخامنشیان اهمیت آن بیشتر شده و تجارت دریایی با اقدامات شاهان این سلسله رونق گرفت. پس از فروپاشی حکومت هخامنشی و روی کار آمدن سلوکیان تجارت در این منطقه به دلیل درگیری برای رسیدن به قدرت دچار افول شده و با اضمحلال سلوکیان و تشکیل حکومت اشکانیان رونق مجدد به خلیج فارس بازمی‌گردد. در این پژوهش به این مسئله پرداخته می‌شود که روند تجارت دریایی در خلیج فارس در دوران باستان، هخامنشی، سلوکی و اشکانی به چه صورت بوده و در چه دورانی تجارت دریایی در خلیج فارس پیشرفت داشته و یا دچار افول شده است و علت این پیشرفت یا افول چیست.

واژگان کلیدی: خلیج فارس، ایران باستان، هخامنشیان، سلوکیان، اشکانیان، تجارت دریایی.

۱- دانشجوی کارشناسی ارشد تاریخ ایران باستان دانشگاه تهران، Hosseinmaleki@ut.ac.ir

مقدمه

خلیج فارس از دوران باستان تا به امروز همواره، یکی از مهم‌ترین راه‌های دریایی جهان از نظر اقتصادی بوده و به جهت انتقال فرهنگ سرزمین‌های گوناگون اهمیت ویژه‌ای دارد. علاوه بر این، این دریا به دلیل برخورداری از جایگاه استراتژیک و نیز به علت اینکه یکی از نقاط تلاقی تمدن‌های بزرگ جهان است، برای کشورهای بزرگ و استعمارگر همواره حائز اهمیت بوده است. در بسیاری از کتب قدیمی به نام این دریا و اهمیت آن پرداخته شده و امروزه نیز بسیاری از جغرافی‌دانان و حکومت‌ها بر روی این منطقه مطالعه کرده و کتب بسیاری در این باب تألیف شده است. این اهمیت امروزه به دلیل ارتباط خلیج فارس به آب‌های آزاد و همچنین نقش ترانزیتی و وجود نفت است؛ اما در گذشته نیز که نفت معادلات پیچیده سیاست را تحت تأثیر قرار نداده بود، اهمیت خلیج فارس به علت نقش ترانزیتی و ارتباط با آب‌های آزاد بوده و هر حکومتی که در مناطق همجوار این منطقه تشکیل شده است در به‌دست‌گرفتن کنترل آن سعی داشت. به دلیل نقش مهم و حساس خلیج فارس در این منطقه، بازرگانی خلیج فارس در دوران باستان و قبل از ورود اسلام به ایران از اهمیت خاصی برخوردار بوده است و امپراطوری‌های بزرگی چون هخامنشیان و اشکانیان با سرمایه‌گذاری بر روی این منطقه در افزایش قدرت خود از طریق گسترش تجارت تلاش داشتند. این مقاله به چگونگی این فرآیند می‌پردازد.

موقعیت و پیشینه تاریخی نام خلیج فارس

خلیج فارس نام آبراهی مهم در خاورمیانه بوده که از دوران سوم زمین‌شناسی و در حدود ۳۰ میلیون سال پیش و با تشکیل رشته‌کوه‌های زاگرس به وجود آمده است (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱۳۷۰/۱). خلیج فارس با حدود ۲۲۶ هزار کیلومتر مربع وسعت مابین ایران و شبه‌جزیره عربستان قرار گرفته است. خلیج فارس بین ۲۴ تا ۳۰ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ تا ۵۶ درجه و ۲۵ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد (وثوقی، ۱۳۸۴: ۸). اطراف ساحل خلیج فارس در تمام جهات کم‌عمق است و در تقسیم‌بندی دریاها جزء دریا‌های کم‌عمق قرار می‌گیرد؛ اما عمق آب در قسمتی که نزدیک به ایران است، نسبت به سایر قسمت‌ها بیشتر بوده و به همین دلیل تشکیل و احداث بندر و اسکله‌های تجاری در آن راحت‌تر بوده و به همین دلیل تجارت در این قسمت پر رونق‌تر بوده و شکوفایی این قسمت بسیار سریع اتفاق افتاد (وثوقی، ۱۳۸۴: ۹). اهمیت مهم خلیج فارس به خاطر ارتباط آن با دریای عمان بوده؛ زیرا از طریق این دریا به آب‌های آزاد متصل شده، در غیر این صورت خلیج فارس به صورت مردابی کم‌عمق درمی‌آمد (اقتداری، ۱۳۴۵: ۷).

از زمانی که تمدن‌های بزرگ بشری در حوزه بین‌النهرین و فلات ایران به وجود آمدند، دریای جداکننده فلات ایران از جزیره‌العرب، همواره به نام «خلیج فارس» یا «دریای فارس» نامیده می‌شد. قدیمی‌ترین نام این دریا به موجب یکی از کتیبه‌های آشوری «نارمروتو» (رودتلخ) بوده که آشوریان پس از تسلط آریاییان به آن داده‌اند (افشار سیستانی، ۱۳۷۷: ۱۱۷). طبق نوشته مورخان و جغرافی‌دانانی چون مورخان و جغرافی‌دانان یونانی چون کتزیاس، گزنفون و استرابین یونانیان نخستین ملتی بودند که به این دریا نام «پرس» داده‌اند (همان، ۱۱۷). پس از میلاد مسیح هم، مورخان و جغرافی‌دانان یونانی، رومی، یهودی، مصری و ارمنی در تألیفات خود از دریای جنوبی ایران به نام «دریا» یا «خلیج فارس» نام برده‌اند (همان، ۱۲۰-۱۲۲). در کتاب‌های تاریخی و جغرافیایی دوره اسلامی نیز از خلیج فارس با عنوان‌های «خلیج الفارسی»، «بحر الفارسی»، «خلیج فارس» و «بحر الفارس» یاد شده است. ابن‌خردابیه نخستین تاریخ‌نگار اسلامی است که از «دریای فارس» در کتاب *المسالك و الممالک* نام برده است (همان، ۱۲۳) نکته مهمی که نباید از آن مغفول ماند این است که فعالیت‌های تجاری زرتشتیان در حفظ نام و رونق خلیج فارس بسیار اهمیت دارد. هرچند نام خلیج فارس برگرفته از موقعیت برتر جمعیتی، تمدنی، جغرافیایی و سیاسی ایران باستان بوده است؛ اما در قرون نخستین اسلامی که این سیادت فرهنگی و سیاسی با تکان‌های شدید روبرو شد، بقای نام این دریا برای یک دوره معین در گرو تلاش و تکاپوی زرتشتیان بوده است که چون به تدریج مسلمان شدند، تداوم این نام را نیز با موقعیت خویش در قرون بعد ممکن و میسر ساختند (خیراندیش، ۱۳۹۱: ۱۵۲-۱۵۳).

خلیج فارس در ابتدای تاریخ

اطلاعات موجود در باب خلیج فارس در زمان‌های بسیار دور وابسته به حدس و گمان بوده و اطلاعات دقیق و قابل‌اتکایی نیست، اما بر اساس اطلاعات مستند قدیمی‌ترین ساکنان حواشی خلیج فارس و دریای عمان سه گروه بودند. درآویدی‌ها که در حوالی سواحل مکران زندگی می‌کردند و امروزه با حل شدن در اقوام بلوچ از بین رفته‌اند، اقوام سامی که در سواحل عربستان زندگی کرده و اقوام هومی که ساکن این منطقه بوده را در خود حل کرده‌اند و سوم اقوام ایلامی بودند که در سواحل خلیج فارس تا بوشهر سکونت داشته‌اند (ویلسن، ۱۳۶۶: ۳۲).

جرج کامرون در مورد امپراتوری ایلامی‌ها می‌نویسد: شیلهاک اینشوشیناک دارای امپراتوری نیرومندی بود. وی بر «لیان» بوشهر در خلیج فارس نیز فرمانروایی داشت؛ زیرا در آنجا پرستشگاهی که «هوبان نومنا» برای «کیرشیا» ساخته بود. او نیز پرستشگاه مشترک هوبان و کیرشیا را بازسازی کرد (کامرون، ۱۳۷۵: ۹۲) هرچند که علت ساخت این پرستشگاه در خلیج فارس روشن

نیست (پاتس، ۱۳۸۸: ۳۲۹) نام دیلمون بارها از دوره اروک جدید به بعد در متون دوران ایلامی مشاهده شده است و محل آن در جنوب خلیج فارس یعنی بحرین پیشنهاد می‌شود (حصاری و همکاران، ۱۳۹۰: ۷) دیلمون یکی از مراکزی بوده که به وسیله تجارت مس با شوش ارتباط داشته است و مردمان دیلمون از طریق خلیج فارس با ایلامیان و بین‌النهرینی‌ها مبادلاتی را انجام داده‌اند. می‌توان گفت که تجارت در خلیج فارس در دوره قبل از ایلامیان نیز وجود داشته است. وجود راه‌های ارتباطی زیادی که به خلیج فارس منتهی می‌شد، نشان‌دهنده اهمیت این منطقه از لحاظ تجاری بوده است. یکی از این راه‌های مهم شاهراه مزات بوده است که حمل کالا به خلیج فارس و برعکس را بر عهده داشته است. متن‌های کشف‌شده از بین‌النهرین از وجود راه‌هایی که مدیترانه و آناتولی را به خلیج فارس وصل می‌کرده است صحبت به میان آورده است (چمنکار، ۱۳۸۵: ۲۴) از کالاهایی که از طریق خلیج فارس بین تمدن‌های ایران باستان با تمدن‌های اطراف این خلیج مبادله می‌شده است می‌توان به سنگ ساختمانی و سنگ‌های زیبا و قیمتی همچون عقیق، لاجورد، فیروزه و ... اشاره کرد.

خلیج فارس در دوران هخامنشی

ظهور حکومت قدرتمند هخامنشی ۵۵۰ قبل از میلاد جایگاه خلیج فارس را بیشتر از قبل برجسته کرد. تشکیل این حکومت نیرومند و اهمیت آن به مبحث تجارت باعث توجه ویژه به خلیج فارس شد به گونه‌ای که ذکر خواهد شد، زوایای تاریک خلیج فارس نسبت به قبل روشن‌تر شد. با تشکیل امپراطوری هخامنشی خلیج فارس و مرزهای اطراف به ساتراپی چهاردهم این حکومت تبدیل شد (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱ / ۱۴۷۴) هادی حسن معتقد است با گسترش مرزهای هخامنشی در آسیای صغیر و آشنایی ایرانیان با یونانیان و قدرت آنان در فن دریانوردی آن‌ها نتوانسته یادگیری این فن را به تأخیر بیندازد (هادی، ۱۳۷۱: ۵۰). آنچه اهمیت دارد در ابتدای توجه هخامنشیان به مسائل دریانوردی، تجارت دریایی آنان به دلیل توجه بازرگانان به دریای سرخ دچار رکود شد (ویلسن، ۱۳۶۶: ۴۷)؛ هرچند که پیرنیا اعتقاد دارد این تجارت شاید کاهش پیدا کرده ولی متوقف نشده است (پیرنیا، ۱۳۷۰: ۱ / ۱۵۱۰-۱۵۱۲)؛ اما با گذر زمان و افزایش قلمرو حکومت هخامنشی در زمان کوروش و تسلط بر کناره‌های این دریا و اقدامات وی از جمله قرارداد شهر شوش به جای بابل به‌عنوان مرکز بازرگانی و تشکیل راه شوش، بابل و سارد و ایجاد امنیت و از بین رفتن خطرات احتمالی به واسطه وجود امنیت نظر سوداگران به این دریا جلب شد (امیرابراهیمی، بی تا: ۵۷-۵۹). با روی کار آمدن داریوش و استفاده وی از فنیقی‌ها به‌عنوان کارشناس و تشکیل ناوگان دریایی تسلط هخامنشیان بر خلیج فارس افزایش یافت (میریان، بی تا: ۲۷)؛ هرچند که فرای معتقد است

هخامنشیان هرگز در این امر (دریانوردی) به مهارت لازم نرسیدند (فرای، ۱۳۴۴: ۱۸۲)؛ اما آنچه مسلم است ناوگان دریایی داریوش توانست تجارت با هندوستان، آفریقا، چین، عربستان و ... را برقرار کند (میریان، بی تا: ۲۷) اسکیلایس باعث ترغیب داریوش به گسترده کردن امپراطوریش به شرق و تصرف هند غربی شد که قطعاً علت این کار افزایش قدرت دریایی و تسلط بیشتر بر اقیانوس هند و خلیج فارس بوده است (توین بی، ۱۳۷۹: ۱۱) این گفته هرودت ارزشمند است که گفته در آسیا مهم ترین اکتشافات به وسیله داریوش انجام گرفته است (هرودت، ۱۳۶۸: ۱۰۹ - ۱۱۰).

حفر کانال سوئز توسط داریوش را نیز باید از اقدامات وی در راستای گسترش تجارت و توسعه حمل و نقل دریایی بوده است (اقتداری، ۱۳۴۵: ۴۲). بدون شک حفر کانال سوئز علاوه بر ارتباط دریایی در جهت تجارت اهداف ملل نیز بوده است (داندامایف، ۱۳۵۸: ۴۸). عبدالحسین زرین کوب نیز بر این باور است که اقدامات داریوش از جمله تسلط بر اقیانوس هند و سعی بر ارتباط بین دریای مدیترانه و دریای احمر علاوه بر حفظ و تأمین وحدت امپراطوری دلایلی چون مناسبات بازرگانی نیز داشته است (زرین کوب، ۱۳۷۳: ۱۵۲ - ۱۵۳). بعد از حفر کانال سوئز تجارت دریایی رشد و پیشرفت چشمگیری داشت به گونه ای که کالاهای هندی در سواحل مدیترانه و دریای سرخ و اجناس صادره از اروپا و آسیای صغیر در هندوستان به فروش می رسید و کشتی های هخامنشی از هند تا اسپانیا با پرچم ایران قدرت نمایی می کردند (احتشام زاده، ۱۳۵۵: ۱۱۷).

بنا بر گفته گیرشمن سکه های کشف شده وسعت تجارت در این منطقه را نشان می دهد و دریانوردان فنیقی، یونانی و اعراب ارتباط میان هند، خلیج فارس، بابل و مصر را تأمین کرده و تجارت جهانی به مناطق دوردستی همچون رن و دانوب رسیده بود (گیرشمن، ۱۳۴۹: ۲۰۶ - ۲۰۷). داریوش در زمینه توسعه و ساخت بندرگاه های ساحل خلیج فارس نیز نقش مؤثری داشته است که از دیگر فعالیت های داریوش در بهبود رونق تجارت دریایی در دوران هخامنشی بوده است (بهشتی، ۱۳۸۶: ۲۴). آگاهی ما درباره نیروی دریایی هخامنشیان، محدود به مطالب پراکنده ای است که در رابطه با جنگ ایران و یونان داریم. از نیروی دریایی هخامنشیان در خلیج فارس کوچک ترین خبری در دست نیست. فقط گزارشی از آریان نشان می دهد در «پوستانه» وقتی که نیارکوس دریاسالار یونانی به بندر خلیج فارس رسید در آنجا کشتی ها و قایق های زیادی را دید که در خلیج کوچک نایبند لنگر انداخته بودند؛ با این همه بنظر نمی رسد که ایرانیان خود دارای نیروی دریایی ایرانی بوده باشند و قایق ها و کشتی های نیارکوس دیده بود، به ظن قوی برای جابه جایی مسافر و کالا بوده اند (رجبی، ۱۳۸۴: ۵۲ - ۵۳).

خلیج فارس در دوران سلوکی

پس از سقوط هخامنشی به دست اسکندر مقدونی و تشکیل حکومت سلوکیان قدرت دریایی هخامنشیان دچار اضمحلال شد (میریان، بی تا: ۲۷). اسکندر اطلاع داشت که داریوش مأمورانی را برای مطالع بر روی دریای هند و خلیج فارس گماشته بود و به همین دلیل به نثارخوس دستور داد تا با ناوگانی کرانه‌های شمالی خلیج فارس را ببیند و نثارخوس نیز با ۳۲ کشتی این کار را انجام داد (اقتداری، ۱۳۴۵: ۴۶-۵۰)؛ نثارخوس هنگامی که در مسیر خود به مسندم می‌رسد به تجارت دارچین و ادویه در این مسیر اشاره می‌کند (اقتداری، ۱۳۴۵: ۵۳-۵۴).

نثارخوس درباره هدف اسکندر می‌نویسد که اسکندر خود شخصاً قصد داشت تا با کشتی‌های زیادی که فراهم کند از دریای هند و سواحل ایران و دهانه رود سند بازدید کند (رائین، ۱۳۵۰: ۲۲۱-۲۲۳) که علت این امر ظاهراً افزایش قلمرو و مطیع کردن سایر اقوام بوده است. مورخین یونانی معتقد هستند که هدف اسکندر از این بررسی آشنایی با سواحل بلوچستان، خوزستان و ... بوده تا بدین طریق بتواند راهی از طریق مصر به ایران و هند برای بازرگانی و تجارت پیدا کند، هرچند که عده‌ای دیگر علت این کار را آشنایی با حدود ممالکی که سفر کرده، می‌دانند (نشات، ۱۳۴۴: ۴۰).

اسکندر بر آن بود تا با فرستادن نثارخوس به کرانه‌های عربستان، آن سواحل را مستعمره خویش کند. او برای تحقق این هدف فنیقی‌ها را به خدمت خود درآورد. جرج حورانی نیز در کتاب خود به این مسئله پرداخته که اسکندر با اجیر کردن فنیقی‌ها سعی در ناروانی در فرات و افزودن گنجایش بندر درونی بابل و فرستادن سه کشتی برای بررسی خلیج فارس بود ولی هیچ کدام از سه کشتی از دماغه مسندم نگذشت و این عمل بی‌نتیجه ماند (حورانی، ۱۳۳۸: ۱۵-۱۶). با آنکه جانشینان اسکندر به اهمیت خلیج فارس به خوبی آگاه بوده و نه شهر را در سواحل خلیج فارس از جمله انطاکیه پارس یعنی بوشهر امروزی در کنار لیان باستانی ساختند (گیرشمن، ۱۳۴۹: ۲۸۷)؛ اما پس از مرگ اسکندر نقشه‌های او توسط جانشینانش ادامه نیافت و درگیری‌های جانشینان وی برای رسیدن به حکومت عملاً توجه به خلیج فارس به خاطر تجارت را از بین برد.

خلیج فارس در زمان اشکانیان

پس از فروپاشی حکومت سلوکیان توسط اشک اول وی حکومتی تأسیس کرد که اشکانیان نام گرفت و اولین شاه این امپراطوری بزرگ شد که بیش از چهار قرن بر سرزمین ایران حکومت کرد. با تشکیل حکومت اشکانی جاده‌های ایران که در زمان سلوکی رونق خود را از دست داده بود مجدداً رونق گذشته را پیدا کرد و جایگاه خلیج فارس با تسلط اشکانیان بر این منطقه مهم به روال سابق خویش بازگشت (تقی‌زاده، ۱۳۴۹: ۳۵).

تسلط واقعی اشکانیان بر خلیج فارس را باید در زمان مهرداد اول دانست زمانی که این پادشاه با ازبیدن کردن کشور ایلام در خلیج فارس به ثروت معابد سوزیان (شوش) دست یافت و خلیج فارس و بین‌النهرین را به تصرف خود درآورد (حمیدی، ۱۳۶۸: ۲۴۱). مدارک به دست آمده نشان می‌دهد که اشکانیان هم بر سواحل جنوبی و هم سواحل شمالی خلیج فارس تسلط داشته‌اند (میریان، بی تا: ۲۳). در زمان اشکانیان شاهان پارسی همان گونه که تسلط بر راه‌های زمینی که از چین تا مدیترانه امتداد داشت را در اختیار گرفتند، تسلط بر راه‌های دریایی در جنوب کشور را نیز در اختیار داشته و اجازه بهره‌برداری رومی‌ها از خلیج فارس را ندادند (دیاکونف، ۱۳۵۱: ۷۳).

نشانه‌های پیشرفت دریانوردی اشکانیان را هنوز می‌توان در واژه‌های چون «تاوی» به معنی سربازی که در نیروی دریایی خدمت می‌کند، «ناوخذ» به معنای کاپیتان کشتی، «بار» به معنی بندر در واژه‌های «زنگبار» و «مالابار» یافت (مجتهدزاده، ۱۳۸۵: ۱۸). به دلیل رفتار بهتری که اشکانیان نسبت به رومی‌ها با بازرگانان داشتند، تجارت دریایی در دوره آن‌ها رونق گرفت و پیشرفت چشمگیری داشت (نشات، ۱۳۴۴: ۶۱). اما به دلایل متعدد تجارت دریایی نتوانست کاملاً جایگزین تجارت زمینی شود، غیر از جاده ابریشم که از سوریه به بین‌النهرین و ایران و از آن جا به چین راه داشت، بخش مهمی از تجارت هم از طریق دریا و خشکی به صورت توأمان انجام می‌شد، بدین صورت که از راه سوریه به بین‌النهرین (میشان) و سپس طریق دریا به هندوستان (ویستهوفر، ۱۳۷۷: ۱۸۵)؛ البته عامل دیگر را می‌توان جنگ بین ایرانیان و رومیان دانست که هر دو در تلاش برای تسلط بر خلیج فارس و کنترل تجارت دریایی آن بودند.

احمد اقتداری معتقد است که در دوره اشکانیان تجارت منظمی در آب‌های خلیج فارس از دهانه فرات تا کارون، آب‌های عمان، عدن، شرق آفریقا و دریای سرخ برقرار بوده است (اقتداری، ۱۳۶۴: ۲۰۳). پرفسور هادی حسن معتقد است که تجارت دریایی دریای سرخ نسبت به خلیج فارس برتری داشته است؛ ولی این امر را نیز اضافه می‌کند که سواحل جنوب خلیج فارس و دریای عمان امروزی تحت تسلط اشکانیان بوده که این تسلط بدون داشتن قدرت دریایی امکان‌پذیر نیست (هادی، ۱۳۷۱: ۹۶-۹۷). نکته مهم و قابل ذکر این است که در دوره اشکانیان خلیج فارس به‌عنوان مکانی برای ترانزیت کالا بوده و دولت اشکانی بیشتر درآمد خود را از راه دریافت عوارض گمرکی به دست می‌آورد، بنا بر این همواره در تلاش بودند که صلح و امنیت را در منطقه فراهم آورده تا به درآمد عوارض گمرکی خود لطمه‌ای وارد نیاید (امیرابراهیمی، بی تا: ۵۹-۶۰).

سراغاز تجارت میان چین با غرب را باید در عهد مهرداد دوم دانست، زمانی که یک هیئت چینی به سرزمین اشکانیان آمد (شیمیان، ۱۳۸۶: ۱۱۳). این سفیر در گزارشات خویش از ایران این چنین می‌نویسد: «اکثر مردم دهقان هستند و به شغل کشاورزی می‌پردازند و برنج و جو می‌کارند و

شراب درست می‌کنند ... سوداگران از ارابه و کشتی استفاده می‌کنند و به کشورهای مجاور حتی تا چندین هزار فرسنگ می‌روند و در کار بازرگانی مهارت فراوان دارند و از نقره سکه درست می‌کنند و از چینی‌ها طرز قالب گیری سلاح را آموخته‌اند» (پطروشفسکی و دیگران، ۱۳۵۴: ۶۴-۶۵). این هیئت چینی در سفر خود به ایران بذر یونجه، مو، خیار، پیاز، زعفران و گل یاس را به کشور خود برده و زردآلو، هلو و کمی بعدتر کرم ابریشم به ایران آوردند (گیرشمن، ۱۳۴۹: ۳۳۸).

کارشناسان بر این عقیده‌اند که از آنجایی که ایرانیان تمایل نداشتند که چینی‌ها به راه‌های دریایی که به روم متصل می‌شود، آشنایی پیدا کنند و یا روم از مسیر ایران با چینیان ارتباط تجاری برقرار کند، سعی کردند خود تجارت با چین را از راه زمینی - دریایی را برقرار کنند (گوتشمید، بی تا: ۲۷۷) راولینسون در این باره معتقد است که «بازرگانی ایرانیان در عهد اشکانی ترقی و توسعه بسیار کرد، به طوری که همه جا با رومیان رقابت می‌کردند» (ابراهیمی، ۶۰).

نتیجه‌گیری

منطقه خلیج فارس قرن‌ها قبل از کشف نفت دارای اهمیت اقتصادی و تجاری بوده و حکومت‌های ایران باستان نگاه ویژه‌ای به این منطقه داشته‌اند. آبراه خلیج فارس در طول تاریخ محل آمد و شد کشتی‌های تجاری و نظامی بوده و نقش اساسی در برقراری ارتباط با تمدن‌های همجوار داشته است. در دوره ایلامی‌ها بازرگانی و دادوستد کالاها به طور مستمر فعال بوده و پایتخت آن‌ها شهر شوش در کرانه‌های خلیج فارس یکی از کانون‌های بزرگ تمدن دنیای قدیم بوده است. تجارت دریایی دوره هخامنشیان ادامه‌دهنده دوره ایلامیان بود. فروپاشی سرزمین بابل به دست کوروش کبیر و اقدامات داریوش اول مانند حفر کانال سوئز، استخدام دریانوردان فنیقی، روانه کردن اسکیلاس به دریا و ساخت بندرگاه‌های بسیار در سواحل خلیج فارس باعث رونق گرفتن امر تجارت در این منطقه شد و تجارت خلیج فارس نسبت به گذشته رونق بیشتری یافت. با فروپاشی امپراطوری بزرگ هخامنشی توسط اسکندر مقدونی، وی نقشه‌های بسیاری برای تجارت در خلیج فارس داشت و حتی سردار خود نثارخوس را به همین منظور روانه دریا کرد، اما مرگ اسکندر و درگیری جانشینان او برای رسیدن به قدرت، تجارت دریایی در زمان سلوکیان را از رونق انداخت. با روی کار آمدن اشکانیان امنیت و نظم مجدد به راه‌های تجاری زمینی و دریایی بازگشت و تجارت دریایی و اهمیت خلیج فارس به روال سابق خویش بازگشت و ایران توانست از زمان مهرداد دوم به بعد تجارت از طریق خلیج فارس را گسترش داده و در این زمینه با رومی‌ها رقابت کند.

منابع

- احتشام‌زاده، مرتضی، (۱۳۵۵)، *ایران در زمان هخامنشیان*، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- افشارسیستانی، ایرج، (۱۳۷۶)، *جغرافیای تاریخی دریای پارس*، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- اقتداری، احمد، (۱۳۴۵)، *خلیج فارس*، تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- اقتداری، احمد، (۱۳۶۴)، *از دریای پارس تا دریای چین*، تهران: شرکت تحقیق و توسعه حمل‌ونقل ایران.
- امیرابراهیمی، عبدالرضا، (بی تا)، *خلیج فارس*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.
- بهشتی، رکسانا، (۱۳۸۶)، *راهنمای سفر به استان فارس*، ترجمه حسن یعقوبی، تهران: روزنه.
- بطروشفسکی و دیگران، (۱۳۵۴)، *تاریخ ایران از دوران باستان تا سده هجدهم*، تهران: پیام.
- پیرنیا، حسن، (۱۳۷۰)، *تاریخ ایران باستان*، ج ۱، تهران: دنیای کتاب.
- تقی‌زاده، حسن، (۱۳۴۹)، *از پرویز تا چنگیز*، تهران: فروغی.
- توین‌بی، آرنولد، (۱۳۷۹)، *جغرافیای اداری هخامنشیان*، ترجمه همایون صنعتی‌زاده، تهران: انتشارات موقوفات افشار.
- حسن، هادی، (۱۳۷۱)، *سرگذشت کشتیرانی ایرانیان*، ترجمه امید اقتداری، بی جا: شرکت به نشر.
- حمیدی، سیدجعفر، (۱۳۶۸)، «زمان‌شناسی خلیج فارس»، مجموعه مقالات همایش خلیج فارس، تهران: وزارت خارجه.
- حورانی، جرج ف، (۱۳۳۸)، *دریانوردی عرب در دریای هند*، ترجمه محمد مقدم، تهران: ناشر کتابخانه ابن‌سینا.
- خیراندیش، عبدالرسول، (۱۳۹۱)، «دریانوردی و تجارت زرتشتیان در خلیج فارس، قرون نخستین اسلامی»، مجموعه مقالات نخستین همایش طرح تدوین *دانشنامه خلیج فارس*، تهران: بنیاد دایره‌المعارف اسلامی.
- داندامایف، (۱۳۵۸)، *تاریخ سیاسی و اقتصادی هخامنشیان*، ترجمه میرکمال بنی‌پور، تهران: نشر گستر.
- دیاکونف، ا. ام، (۱۳۵۱)، *اشکانیان*، ترجمه کریم کشاورز، تهران: پیام.
- رائین، اسماعیل، (۱۳۵۰)، *دریانوردی ایرانیان*، تهران: چاپخانه زیبا.
- رجبی، پرویز، (۱۳۸۴)، «خلیج فارس در روزگار هخامنشیان»، گزارش گفتگو، ش شانزدهم، فروردین و اردیبهشت.
- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۷۳)، *تاریخ مردم ایران قبل از اسلام*، تهران: امیر کبیر.
- فرای، م ریچارد، (۱۳۴۴) *میراث باستانی ایرانیان*، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- فن گوتشمید، آلفرد، (بی تا)، *تاریخ ایران و ممالک همجوار آن از زمان اسکندر تا انقراض اشکانیان*، ترجمه کیکاووس جهانداری، تهران: سازمان انتشارات علی‌اکبر علمی.
- کامرون، جرج، (۱۳۷۵)، *ایران در سده‌دهم تاریخ*، ترجمه حسن انوشه، تهران: علمی فرهنگی.
- مجتهدزاده، پیروز، (۱۳۸۵)، *حاکمیت ایران بر جزایر تنب موسی*، تهران: سحاب.

فصلنامه مطالعات فرهنگی - سیاسی خلیج فارس

- میریان، عباس، (بی تا)، جغرافیای تاریخی خلیج فارس و دریای پارس، خرمشهر: کتابفروشی میریان.
- نشأت، صادق، (۱۳۴۴)، تاریخ سیاسی خلیج فارس، تهران: شرکت نسبی کانون کتاب.
- هرودوت، (۱۳۶۸)، تواریخ، ترجمه وحید مازندرانی، تهران: دنیای کتاب.
- وثوقی، محمد باقر، (۱۳۸۴)، تاریخ خلیج فارس و ممالک همجوار، تهران: انتشارات سمت.
- ویستهورف، یوزف، (۱۳۷۷)، ایران باستان از ۵۵۰ پیش از میلاد تا ۶۵۰ پس از میلاد. ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران: ققنوس.
- ویلسن، آرنولد، (۱۳۶۶)، خلیج فارس، ترجمه محمد سعیدی، تهران: علمی و فرهنگی.
- ویلسون، سرآرنولد، (۱۳۴۹)، خلیج فارس، ترجمه محمد سعیدی، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.